

मुद्गलो भाम्यश्व-। द्रुघण, इन्द्रो वा। त्रिष्टुप्, १, ३, १२ बृहती।

प्र ते रथं मिथूकृतमिन्द्रोऽवतु धृष्णुया। अस्मिन्नाजौ पुरुहूत श्रवाय्ये धनभक्षेषु नोऽव ॥ १०.१०२.०१

ते- हे उपासक तव। रथम्- रंहणप्रतीकवाहनम्। रथी ऋतस्य नो भवेति श्रुतेः ऋतं रथः।

मिथूकृतम्- मिथः कृतम्। धृष्णुया- शत्रुधर्षणशक्त्या। इन्द्रः- परमेश्वरः। प्र- प्रकर्षेण। अवतु- रक्षतु। पुरुहूत- बहुभिराहूत। श्रवाय्ये- अतीन्द्रियश्रुतिजयशीले। अस्मिन्। आजौ- आवरणैर्जनितयुद्धे। धनभक्षेषु- सम्पद्भजनकामेष्वस्मासु सत्सु। नः- अस्मान्। अव- रक्ष ॥१॥

उत्सम् वातौ बहति वासोऽस्या अधिरथं यदजयत्सहस्रम्।

रथीरभून्मुद्गलानी गविष्टौ भरे कृतं व्यचेदिन्द्रसेना ॥ १०.१०२.०२

यत्- यदा। अधिरथम्- रथोपरि स्थित्वा। सहस्रम्- प्रभूतम्। अजयत् तदा। अस्याः- एतस्याः।

वासः- आच्छादकमावरणम्। वातः- प्राणः। उद्वहति स्म। गविष्टौ- गवेषणे। मुद्गलानी- मोदप्रापिकेति वैदिककोशः। रथीरभूत्- सारथ्यमकरोत्। इन्द्रसेना- ईशनाधिदैवतस्य गणभूता मुद्गलानी। भरे- निवाहि। कृतम्- रचितं कर्म। व्यचेत्- व्यचिनोत् ॥२॥

अन्तर्यच्छ जिघांसतो वज्रमिन्द्राभिदासतः।

दासस्य वा मघवन्नार्यस्य वा सनुतर्यवया वधम् ॥ १०.१०२.०३

इन्द्र- ईशनाधिदैवत। वज्रम्- भवदायुधम्। जिघांसतः- हन्तुमिच्छतः। अभिदासतः-

अभिद्रुह्यतः। अन्तर्यच्छ- अन्तः प्रवेशय। मघवन्- सम्पद्वन्। दासस्य वा- उपक्षीणस्य वा।

आर्यस्य वा- महतो वा। वधम्- हिंसाम्। सनुतः- अन्तर्हिताम्। यवय- अस्मत्तः पृथक्कुरु ॥३॥

उद्गो हृदमपिबज्जहृषाणः कूटं स्म तृहदभिमातिमेति।

प्र मुष्कभारः श्रव इच्छमानोऽजिरं बाहू अभरत्सिषासन् ॥ १०.१०२.०४

उद्गः- वृषभारव्य इन्द्रः। जहृषाणः- हृष्टः सन्। हृदम्- जलाशयं जीवोदकम्। अपिबत्- पपौ

अनुभूतवान्। अभिमातिम्- अभिमानयुतं वृत्रम्। एति- गच्छन्। कूटम्- जडोपलक्षितं

चिद्रश्मिबन्धकं पर्वतकूटम्। तृंहत् स्म- हिंसितवान्। मुष्कभारः- पौरुषयुक्तः। श्रवः-
अतीन्द्रियश्रुतिम्। इच्छमानः- कामयमानः। अजिरम्- क्षिप्रम्। सिषासन्- सम्भक्तुमिच्छन्। बाहू-
भुजौ। प्र अभरत्- प्रसारितवान्॥४॥

न्यक्रन्दयन्नुपयन्त एनममेहयन्वृषभं मध्य आजेः।

तेन सूभर्वं शतवत्सहस्रं गवां मुद्गलः प्रधने जिगाय॥ १०.१०२.०५

उपयन्तः- समीपे गच्छन्त उपासकाः। एनम्- एतम्। न्यक्रन्दयन्- नितरामशब्दयन्। आजेः-
युद्धस्य। मध्ये। वृषभम्- इन्द्राख्यं वृषभम्। अमेहयन्- अवर्षयन्। तेन- अमुना। सूभर्वं-
शोभनानुभवयुक्तम्। भवतिरत्तिकर्मा। गवाम्- चिद्रश्म्युपलक्षितधेनूनाम्। सहस्रं शतवत्- प्रभूतम्।
मुद्गलः- मोदलीन इति वैदिककोशः। प्रधने- प्रकर्षसम्पत्सम्पादके युद्धे। जिगाय- जितवान्॥५॥

ककदर्वै वृषभो युक्त आसीदवावचीत्सारथिरस्य केशी।

दुधेर्युक्तस्य द्रवतः सहानस ऋच्छन्ति ष्मा निष्पदो मुद्गलानीम्॥ १०.१०२.०६

वृषभः- इन्द्राख्यो वृषभः। ककदर्वै- वृत्रहिसनाय। युक्तः- समर्थः। आसीत्- अभूत्। अस्य-
एतस्येन्द्रस्य। सारथिः- चालकः। केशी- प्राणोपलक्षिताश्वः। अवावचीत्- जगर्ज। दुधेः-
दुर्धरस्य। युक्तस्य- योगयुक्तस्य। अनसा सह। द्रवतः- धावतो वृषभस्य। निष्पदः-
निःसरणशीलाः शक्तयः। मुद्गलानीम्- मोदप्रापिकामिति वैदिककोशः। ऋच्छन्ति स्म-
अगच्छन्॥६॥

उत प्रधिमुदहन्नस्य विद्वानुपायुनग्वंसगमत्र शिक्षन्।

इन्द्र उदावत्पतिमघ्न्यानामरंहत् पद्याभिः ककुद्भान्॥ १०.१०२.०७

उत- अपि च। अस्य- एतस्य। प्रधिम्- रथावयवम्। उदहन्- उदगमयत्। विद्वान्-
विद्यावानुपासकः। अत्र। वंसगम्- वननीयगतिं वृषभमिन्द्राख्यम्। शिक्षन्। उप अयुनक्-
अयोजयत्। अघ्न्यानाम्- अहिंसितव्यानां चिद्रश्मीनाम्। पतिम्- स्वामिनमात्मसूर्यम्। इन्द्रः-

ईशानाधिदेवता । उत्- उत्कृष्टम् । आवत्- अरक्षत् । आ सूर्य रोहयदिवीति श्रुतेः । पद्याभिः-
स्वगतिभिः । ककुद्भान्- वृषभः । अरंहत- वेगेनागमत् ॥७॥

शुनमष्टाव्यचरत्कपर्दी वरत्रायां दार्वानह्यमानः ।

नृम्णानि कृण्वन्बहवे जनाय गाः पस्पशानस्तविषीरधत्त ॥ १०.१०२.०८

वरत्रायाम्- वध्नौ । दारु- काष्ठं रथावयवम् । आनह्यमानः- सर्वतो बध्नन् । शुनम्- सुखम् । अष्टावी-
प्रतोदहस्तः । अष्टा प्रतोदः । कपर्दी- कपर्दवान् । केन सुखेन जलेन वा परं पूर्तिं ददातीति कपर्दः ।
तद्वान् कपर्दी । अचरत्- सञ्चरति । बहवे जनाय- बहुजनहिताय । नृम्णानि- बलानि । कुर्वन्-
रचयन् । गाः- धेनूश्चिद्रश्मीन् । पस्पश- स्पृष्टवान् । तविषीः- शक्तीः । अधत्त- धृतवान् ॥८॥

इमं तं पश्य वृषभस्य युञ्जं काष्ठाया मध्ये द्रुघणं शयानम् ।

येन जिगाय शतवत्सहस्रं गवां मुद्गलः पृतनाज्येषु ॥ १०.१०२.०९

येन । मुद्गलः । पृतनाज्येषु- युद्धेषु । गवां शतवत् सहस्रम्- प्रभूतचिद्रश्म्युपलक्षितधेनुसमूहम् ।
जिगाय- जितवान् । इमम्- एनम् । तम्- अमुम् । वृषभस्य । युञ्जम्- सहायम् । काष्ठाया मध्ये-
युद्धमध्य इति सायणः । शयानम्- शत्रून् हत्वा सुखेन स्वपन्तम् । द्रुघणम् । पश्य- अवलोकय
॥९॥

आरे अघा को न्विश्त्था ददर्श यं युञ्जन्ति तम्वा स्थापयन्ति ।

नास्मै तृणं नोदकमा भरन्त्युत्तरो धुरो वहति प्रदेदिशत् ॥ १०.१०२.१०

आरे- समीपे । इत्था- एवम् । कः । अघा- शत्रुदुःखकरम् । ददर्श- अपश्यत् । यम् । युञ्जन्ति- रथे
योजयन्ति । तम् । आ स्थापयन्ति । अस्मै- एतस्मै । तृणम् । उदकम् । न आभरन्ति- नाहरन्ति ।
उत्तरः- उत्कृष्टः सन् । प्रदेदिशन्- जयं प्रदिशन् । धुरः- रथधुरम् । वहति । तृणाद्यनशनेनाप्यसहाय
एव रथधुरं वहतीति भावः ॥१०॥

परिवृक्तेव पतिविद्यमानट् पीप्याना कूचक्रेणेव सिञ्चन् ।

एषैष्या चिद्रथ्या जयेम सुमङ्गलं सिनवदस्तु सातम् ॥ १०.१०२.११

परिवृक्ता- प्राक् पत्युपेक्षिता । पतिविद्यम्- पश्चात् पत्युपेक्षिता पत्यभिमुखम् । इव । आनट्-
व्याप्नोति । कूचक्रेण- भूमण्डलेन । पीप्याना- वर्धमाना । इव । सिञ्चन्- वर्षन् । एषैष्या- गाः
कामयन्त्या । एषितव्यगोकामा एषैषी तया एषैष्या । रथ्या- सारथिभूतया मुद्गलान्या । चित्- एव ।
जयेम । सातम्- सम्भजनम् । सिनवत्- अन्नयुक्तम् । सुमङ्गलम्- सुशोभनम् । अस्तु- भवतु ॥११॥

त्वं विश्वस्य जगतश्चक्षुरिन्द्रासि चक्षुषः ।

वृषा यदाजिं वृषणा सिषाससि चोदयन्वध्रिणा युजा ॥ १०.१०२.१२

यत्- येन कारणेन । वृषा- वृषभः सन् । वध्रिणा- पाशेनेति सायणः । बध्यते अनेनेति वध्रिः ।
पाशोपलक्षितचित्तबन्धेन । युजा- योगेन । वृषणा- वर्षकावधौ प्राणमयौ । चोदयन् । आजिम्-
युद्धम् । सिषाससि- सम्भक्तुमिच्छसि । तेन कारणेन । इन्द्र- परमेश्वर । त्वम् । विश्वस्य- सर्वस्य ।
जगतः- लोकस्य । चक्षुषः । चक्षुः । असि- भवसि ॥१२॥